

В. О. Осташова, Є. А. Липій, А. В. Пивовар

Валерія Олександрівна Осташова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Полтавської державної аграрної академії

ORCID: 0000-0002-6022-6680

Євгенія Анатоліївна Липій, кандидат юридичних наук, доцент Полтавської державної аграрної академії

ORCID: 0000-0001-9952-838X

Артем Владиславович Пивовар, студент Полтавської державної аграрної академії

СВЯЩЕННИЙ СОЮЗ: ПЕРЕДУМОВИ, СТВОРЕННЯ ТА ПЛАНИ НА ВСТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Перемога над французькою революцією та диктатурою Наполеона змусила європейських монархів замислитися над закріпленням таких завоювань, превенцією нових національно-визвольних рухів, встановленням нового міжнародного правопорядку в Європі. Такою інституцією, що повинна була підтримувати колективну безпеку у світі, став Священний союз. Дослідження історії становлення міждержавних організацій, проблем їх функціонування та причин розпаду є особливо актуальними зараз, в період пошуку нових форм, методів та інструментів підтримки міжнародного правопорядку в Європі та світі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності Священного союзу широко висвітлювалися у науковій спільності істориків,

дипломатів, правників ще за імперського періоду (В. П. Даневский, А. І. Михайловский-Данилевский, Ф. Лоренц, А. Клейншмидт) та у радянські часи (Ю. Я. Баскін, М. М. Болховітінов, Л. В. Марков, Д. І. Фельдман). Нині серед російських дослідників проблематикою займаються С. В. Богданов, Л. В. Мельникова, В. С. Парсамов, І. С. Савицька, А. Л. Хазін; серед вітчизняних вчених – Н-Т. Ю. Аношина, А. І. Дмитрієв, О. М. Сіваш, В. Г. Ціватий. На наш погляд, серед українських дослідників не приділено належної уваги діяльності Священного союзу як інституції, яка була першою спробою встановлення системи колективної безпеки в Європі.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення передумов, процесу створення та планів Священного союзу на встановлення міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Завершення наполеонівських воєн ознаменувалося Віденським конгресом, який мав наслідком тимчасове зміцнення феодально-аристократичної реакції. Незважаючи на присутність представників більшості європейських країн, провідна роль належала основним гравцям-переможцям над Наполеоном – Австрії, Англії, Пруссії та Росії.

Базуючись на так званому принципі легітимізму (від французького слова *légitime* – законний), висунутим Ш. Талейраном, конгрес підтримав відновлення на престолах колишніх династій, дворянських порядків у багатьох країнах. Проте декларування принципу легітимізму не могло залагодити усіх протиріч у таборі союзників. Найзапекліші суперечки точилися навколо польського та саксонського питань, у яких Росія категорично не відмовлялася від своїх вимог¹. Кожна з країн-учасниць у першу чергу прагнула задовольнити свої загарбницькі цілі, отримати зиск від переділу Європи та колоній. Зміцнення позицій Англії у Середземному морі, яка володіла о. Мальтою та Іонічними островами, викликало побоювання Франції і Росії. До того ж Франція не хотіла миритися з

втратою своїх територій, завойованих після 1792 р. Для Австрії та Пруссії загрозовим було утворення Польського королівства. Через це тривалий мир не міг бути забезпечений Віденським конгресом. З метою закріплення завоювань Росії та втілення в життя принципу легітимізму, Олександр I зніщював утворення постійно діючої організації – Священного союзу – своєїрідної ідеологічної та воєнно-політичної надбудови над «віденською системою» дипломатичних відносин, заснованої під виглядом охорони християнства.

Дослідники російської державності другої половини ХІХ ст. відзначали імператора Олександра I як натуру ніжну, чутливу, людинолюбну, вільнодумну, сприйнятливую до всього високого душею. На підтвердження процитуємо уривок з листа «до одного з друзів, написаного ще за життя його бабусі, Катерини II, в якому виявлені схильності, які, здавалося б, мало відповідають його призначенню бути російським монархом»².

Ярослав Шедіви акцентував на виникненні Священного союзу як поступці релігійному фанатизму Олександра I. Чеський історик зазначав, що союз був спрямований проти всього прогресивного, в тому числі проти визначених самим царем відхилень від норми. Австрійський канцлер Меттерніх називав зазначений документ «пустий, хоча й дзвінкий папір». Він розповідав, як ще до проголошення союзу запросив Олександра I на обід до релігійної фанатички баронеси Крюденер до Парижу. Остання мала за словами австрійського міністра неабиякий вплив на російського імператора. На обіді стіл був сервірований на чотири персони. Проте четвертий гість не з'явився. Ним був Ісус Христос. За словами Олександра I, його надихає «світла невидима трійця», яку він порівнює з союзом католицизму, протестантизму і православ'я³. Сама баронеса називала російського імператора «білим янголом» на противагу Наполеону – «чорному янголу», називала його спасителем. До гуртка Крюденер були залучені й друзі царя – Рішильє, Поццо ді Борго, Каподістрія. Останній мріяв про союз Росії з

Францією задля відродження турецького раю.

Дослідники відзначали сприйнятливість Олександра I до вчення нової Магдаліни – Варвари Юлії фон Крюденер. Баронеса часто спілкувалася з російським імператором щодо християнської єдності всіх народів, таким чином налаштовуючи його на думки про Священний союз. Саме з Крюденер Олександр вперше поділився своїм проектом⁴. Зважаючи на вищевказане й сам текст союзного договору за своєю формою та змістом був атиповим, несхожим на інші міжнародні угоди. Це у свою чергу було підставою для багатьох спеціалістів у сфері міжнародного права трактувати його як декларацію. Тим не менше, створена за договором організація проіснувала до середини XIX століття до кримської війни, хоча протиріччя в альянсі спостерігалися уже з 20-х років.

Договір Священного союзу було укладено в Парижі 14 (26) вересня 1815 р. урядами Росії, Австрії та Пруссії. Це була достатньо розпливчата заява про взаємодопомогу і співробітництво усіх християнських держав. Відповідно до норм угоди, правителі Росії, Австрії та Пруссії повинні були «відчувати себе членами єдиного народу християнського і вважатися государями, призначеними провидінням», зобов'язувалися надавати «пособництво, підкріплення та допомогу» одне одному.

Акт Священного союзу складався з преамбули та трьох статей, містив наступні положення: підтримка між державами узи братерської дружби; надання одне одному допомоги в разі дестабілізації міжнародного стану; управління своїми підданими у дусі братерства, миру і правди; вважати себе членами єдиного християнського співтовариства; у міжнародних справах керуватися євангельськими заповідями⁵. Характеризуючи документ, історик міжнародного права В. П. Даневський писав: «Під метафізично-богословською його оболонкою криється неймовірна суміш принципів релігійних, моральних, правових і політичних». Дослідник також визнає, що «праву приділено тут якесь

невидиме місце, воно десь на задньому плані»⁶.

Подальшими конгресами союзу було розширено зобов'язання держав-учасниць: скорочення збройних сил; взаємні гарантії недоторканності територій; створення міжсоюзницького штабу; визначення міжнародного статусу осіб єврейської національності, що піддавалися дискримінації в багатьох європейських країнах. Держави об'єдналися проти морського піратства, оголосили європейські річки вільними для судноплавства без будь-яких обмежень. Було підтверджено рішення Віденського конгресу щодо заборони работоргівлі.

За умовами договору усі, хто його визнав, могли приєднатися до союзу. Після затвердження до нього дійсно приєдналися майже всі європейські правителі, окрім римського папи, глави християнського світу, який вважав свій підпис зайвим, і турецького султана, який сповідував іслам. Англія також не приєдналася до союзу, хоча пропозиції від засновників були. Слід сказати, що саме в Англії до договору поставилися з найбільшою пересторогою. Тим не менше, відсутність підпису Англії під актом Священного союзу не завадила їй бути активним учасником усіх його конгресів.

Британську дипломатію турбувало зміцнення позицій Росії у Європі. Вона посилено шукала партнера для протидії цьому процесу. Каслрі вважав, що «з усіх держав лише Австрія в силу свого географічного розташування і політики могла б виявити протидію Росії», тому необхідно «направити політику сент-джеймського кабінету до того, щоб підтримувати Австрію, бути її покровителем і створити спільно з нею свого роду противагу переважаючій могутності Росії». Віденський кабінет не лише підтримував англійські демарші, направлені проти інтересів Росії, але й виступав в ролі підбурювача у дипломатичних інтригах. Російські правителі у Відні неодноразово відзначали прагнення канцлера Меттерніха «наскільки можливо побічно нам шкодити», впливаючи відповідним

чином на союзних дипломатів, які знаходилися в австрійській столиці⁷.

Османська імперія розглядала утворення союзу християнськими державами, об'єднаними саме на релігійних засадах, як загрозу з їх сторони та як намір Росії захопити Константинополь. 25 березня (7 квітня) 1816 р. нотою російського міністерства закордонних справ було заперечене таке судження та зазначено, що договір містить «непорушні основи європейського миру і загального добробуту». Невизначеність формулювань акта пізніше була уточнена ще в одному договорі про Четверний союз, підписаному уповноваженими Росії в Парижі 8 (20) листопада 1815 р., вже після поразки Наполеона при Ватерлоо, при підготовці до укладення мирного договору з Францією⁸.

Не лише держави, які не були учасниками Священного союзу, а й члени альянсу боялися Росії. Багато хто з них погоджувалися з думкою Наполеона, висловленою на острові Св. Єлени, що Росія при відомій підприємливості може повторити і завершити ту справу, яку проводив він сам, – підкорення Європи. Навіть тих, хто не вірив у такі перспективи, не полишало занепокоєння⁹.

Продовжують точитися дискусії щодо серйозності сприйняття європейськими державами акту альянсу, переважання думки про його абстрактність та декларативність. А. І. Дмитрієв відкидає такі думки, оскільки держави приєднувалися до Священного союзу при виконанні двох вимог: 1) визнання морально-етичних канонів акту; 2) дотримання принципів міждержавних відносин. За його словами, більш зобов'язуючого характеру цей документ мати не міг, оскільки тоді в ньому повинна була існувати норма щодо сповідування конкретних релігійних заповідей¹⁰.

У США до створення Священного союзу спочатку ставилися зовсім не так вороже, як можна було б уявити. Навіть такий рішучий противник царського деспотизму і активний пропагандист республіканських принципів як

балтиморський щотижневик Х. Найлса «Уінклі рейджистер» у 1815-1816 рр. давав досить схвальні відгуки про політику Олександра I і виступав прихильником зближення з Росією. В основі проросійської позиції впливового щотижневика лежали не лише розповсюджена думка про лібералізм Олександра I, що виступав в ореолі миротворця і визволителя Європи, але й досить реальні розрахунки на підтримку могутньої імперії на випадок нових ускладнень з Англією¹¹.

О. І. Михайловський-Данилевський, який працював в часи діяльності Священного союзу, писав: «Це важливий акт, небувале до цього явище у політичному світі, залишається назавжди предметом благоговійного шанування нащадків, який мав на меті зміцнити добробут всесвіту поєднанням політики зі статутами Божественного закону. Ім'я Олександра, Винуватця Союзу, буде внесено до палких любителів роду людського, якого Він був частиною, славою, прикрасою»¹². Сучасні російські науковці, на відміну від європейських, в цілому і зараз з певним пієтетом ставиться до ролі Олександра I та «його дітища», говорячи, що концепція об'єднаної Європи випереджала свій час, а миротворчий та інтеграційний проект створив передумови для перетворення «європейської ідеї» в життя.

Щодо оцінки кінцевої мети діяльності Священного союзу ми скоріше погодимося з думкою Ю. Я. Баскіна та Д. І. Фельдмана, хоча й не поділяючи в цілому засудження ними альянсу, які вбачали у намірах Австрії, Пруссії та Росії не стільки високу мету встановлення міжнародного правопорядку та гарантування миру, скільки підтримку недоторканості поновлених кордонів після Версальського конгресу та боротьбу із проявами «революційного духу»¹³.

Яскравою рисою союзу було поєднання матеріальної основи (співвідношення сил держав-учасниць, досягнутого за результатами масштабного міжнародного збройного конфлікту) та ідеологічної (спільних

цінностей, які поділяли її учасники – настанови християнства щодо підтримання миру)¹⁴. Для творців Союзу основним принципом стало збереження династичних режимів в ім'я інтересів миру. Політика інтервенцій стала запереченням принципів незалежності й рівності держав¹⁵.

Б. Стрет відмічає утопічність самої ідеї Священного союзу, аргументуючи це тим, що законодавчі положення не були зовнішньою рамкою, а визначалися зсередини – політикою¹⁶. Т. Хіпплер та М. Вец вказують на «парадокси миру», зазначаючи, що політика альянсу лише частково вписувалася в консервативне мислення, яке закликала до військових втручань проти повстань і революцій, загрозливих миру та стабільності¹⁷. Підтримує думку про парадоксальність й А. Бріску, наголошуючи, що Священний союз був водночас ліберальним та реакційним, світським та релігійним, мирним (через ідеї конституціоналізму) та мілітаристським (завдяки колективному втручання)¹⁸.

Міжнародно-правові документи Віденського конгресу слугували імперативними міжнародно-правовими засадами розвитку створеного універсального міжнародного правопорядку, який тривалий період тяжів до морально-християнських основ за рахунок створення Священного союзу¹⁹. Незважаючи на поширену негативну оцінку діяльності союзу як інституції, що придушувала прогресивні європейські настрої, слід відзначити також його позитивний вплив на підтримання безпеки та миру, поширення практики нових гуманістичних ідей, зупинення нових проявів військового та революційного екстремізму. Упродовж існування Священного союзу до Кримської війни не було жодної війни між великими державами Європи.

Першопочатковою задачею Священного союзу було виконання ролі комунікаційної платформи, на якій провідні держави світу будуть координувати свої дії щодо забезпечення миру в Європі, недопущення агресії, здатної нанести шкоди безпеці міжнародному правопорядку на континенті. З перемінним

успіхом, але у перші роки існування союзу цих цілей було досягнуто.

Висновки. Таким чином, Священний союз був тією інституцією з підтримання колективної безпеки у світі після наполеонівських воєн, що передувала створенню таких міжнародних організацій як Ліга Націй після Першої світової війни та Організація Об'єднаних Націй після Другої світової війни у ХХ ст. За останні двісті років основні держави-гравці Європи майже не змінилися, а пошук шляхів забезпечення миру на засадах міжнародного права є проголошеною цінністю, яка, на жаль, залишається декларативною, оскільки часто суперечить амбітним інтересам країн та їх імперським прагненням.

Резюме

Осташова В. О., Липій Є. А., Пивовар А. В. Священний союз: передумови, створення та плани на встановлення міжнародного правопорядку. У статті розкрито передумови, створення та плани Священного союзу на встановлення міжнародного правопорядку. Автором та ініціатором підписання акту був російський імператор Олександр І. До Священного союзу приєдналися майже всі європейські монархи, крім мусульманської Османської імперії та конституційної Англії. Керівну роль у діяльності союзу відігравали російський імператор Олександр І та австрійський канцлер Клемент Меттерніх. Єдності у діях учасників Священного союзу не було. Причиною цьому були їх територіальні, політичні, економічні та військово-стратегічні цілі. Священний союз був першою спробою встановлення системи колективної безпеки.

Ключові слова: Акт Священного союзу, міжнародний правопорядок, колективна безпека, віденська система міжнародних відносин, Олександр І, Клемент Меттерніх.

Резюме

Осташёва В. А., Лыпий Е. А., Пивовар А. В. Священный союз: предпосылки, создание и планы на установление международного правопорядка. В статье раскрыты предпосылки, создание и планы Священного союза на установление международного правопорядка. Автором и инициатором подписания акта был российский император Александр I. К Священному союзу присоединились почти все европейские монархи, кроме мусульманской Османской империи и конституционной Англии. Руководящую роль в деятельности союза играли российский император Александр I и австрийский канцлер Клемент Меттерних. Единства в действиях участников Священного союза не было. Причиной этому были их территориальные, политические, экономические и военно-стратегические цели. Священный союз был первой попыткой установления системы коллективной безопасности.

Ключевые слова: Акт Священного союза, международный правопорядок, коллективная безопасность, венская система международных отношений, Александр I, Клемент Меттерних.

Valeriia Ostashova,

Ph.D., Associate Professor, Department of Entrepreneurship and Law,

Poltava State Agrarian Academy;

Yevheniia Lypii,

Ph.D., Department of Entrepreneurship and Law,

Poltava State Agrarian Academy;

Artem Pyvovar,

law student,

Poltava State Agrarian Academy;

The Holy Alliance: Prerequisites, Creation and Plans for Establishing

International Law

The article describes the prerequisites, the creation and the plans of the Holy Alliance to establish international law and order. The end of the Napoleonic wars was marked by the Congress of Vienna. Its participants sought to restore the rule of the nobility in the conquered states of Napoleon. Based on the so-called principle of legitimacy, Congress supported the restoration on the thrones of former dynasties and noble orders in many countries. In the first place, each of the participating countries sought to meet their invasive goals, to profit from the redistribution of Europe and the colonies. In order to consolidate the conquests of, Alexander I initiated the formation of a permanent organization – the Holy Alliance. It was a kind of ideological and military-political superstructure over the “Viennese system” of diplomatic relations, founded under the guise of Christianity.

The text of the union treaty in its form and content was atypical, unlike other international agreements. This has led many international law professionals to treat it as a declaration. The organization had existed until the mid-19th century before the Crimean War, although contradictions in the alliance have been around since the 1920s.

The treaty of the Holy Alliance was concluded in Paris on September 14 (26) 1815 by the governments of Russia, Austria and Prussia. It was a rather vague statement about the mutual assistance and cooperation of all Christian states.

Under the terms of the treaty, everyone who recognized him could join the alliance. After approval, almost all European rulers, except the Pope, the head of the Christian world who considered his signature superfluous, and the Turkish Sultan who professed Islam, joined him. England also did not join the alliance, though proposals from the founders were. It should be said that in England, the treaty was treated with the greatest caution. The absence of the Holy See's signature in England did not prevent her from being an active participant in all its congresses.

The original task of the Holy Alliance was to fulfill the role of a communication platform in which the leading powers of the world would coordinate their actions to ensure peace in Europe, preventing aggression that could harm the security of international law and order on the continent. With varying success, but in the first years of existence of the alliance these goals were achieved.

The Holy Alliance was the first collective security institution in the world after the Napoleonic wars.

Key words: Holy Alliance Act, international law, collective security, the Vienna system of international relations, Alexander I, Clement Metternich.

¹ Киняпина Н. С. Внешняя политика России первой половины XIX в.: учеб. пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 1963. С. 94.

² Лоренц Фридрих. История новейшего времени от Венского конгресса до Парижского мира (1815-1856). Санкт-Петербург, 1869. С. 27.

³ Шедивы Я. Меттерних против Наполеона / пер. с чешск. Москва: Междунар. отношения, 1991. С. 257.

⁴ Клейншмидт А. Священный союз. *История человечества. Всемирная история.* Т.8. Санкт-Петербург, 1896. С.110-111.

⁵ Собрание Трактатовъ и Конвенцій, заключенныхъ Россіею съ иностранными Державами. По порученію Министерства Иностранныхъ Дѣлъ составилъ Ф. Мартенсъ. Профессоръ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета. Томъ IV. Часть I. Трактаты съ Австріею, 1815-1849. Санкт-Петербург: Типографія Министерства Путей Сообщенія (А. Бенке), 1878. С. 1-7.

⁶ Даневский В. П. Системы политическаго равновѣсія и легитимизма и начало національности въ ихъ взаимной связи. Историко-догматическое изслѣдованіе. С.-Петербургъ: Типографія Р. Голике, 1882. С. 154.

⁷ История внешней политики России. Первая половина XIX века (От воин России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.). Москва: Междунар. отношения, 1995. 449 с.

⁸ Марков Л. В. Россия и Священный Союз. *Новая и новейшая история.* 1989. №1. С. 68.

⁹ История дипломатии. 2-е изд. перераб. и доп. / под ред. А. А. Громыко и др. В 5 т. Москва: Политиздат, 1959-1975. Т.1. Сост. В. П. Потёмкин и др., 1959. С. 527.

¹⁰ История международного права / под ред. А. И. Дмитриева, У. Э. Батлера. Изд 2-е, доп. п перераб. Одесса: Фенікс, 2013. С. 240.

¹¹ Болховитинов Н. Н. Русско-американские отношения. 1815-1832. Москва: «Наука», 1975. С. 15-16.

¹² Михайловский-Данилевский А. Записки 1814 и 1815 годов. 4-е изд. Санкт-Петербург: Типография Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1841. С. 198-199.

¹³ Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. История международного права. Москва: Международные отношения, 1990. С. 120.

¹⁴ Ржевська В. С. ООН – етап у розвитку концепції колективної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96(1). С. 160. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_96\(1\)__28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_96(1)__28) (дата звернення: 20.12.2019).

¹⁵ Сіваш О. М. Питання суверенітету в актах Великої французької революції і Священного союзу. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 213-2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_115_27 (дата звернення: 15.11.2019).

¹⁶ Stråth B. Vienna 1815 in Perspective: Three Utopias of Peace and the European Search for a Political Economy. *Europe 1815-1914: Creating Community and Ordering the World*. Helsinki: University of Helsinki, 2014. P. 168.

¹⁷ Hippler T., Vec M. Paradoxes of Peace in Nineteenth-Century Europe. *Europe 1815-1914: Creating Community and Ordering the World*. Helsinki: University of Helsinki, 2014. P. 81.

¹⁸ Brisku A. The Holy Alliance as «An Order of Things Conformable to the Interests of Europe and to the Laws of Religion and Humanity». *Paradoxes of Peace in Nineteenth Century Europe*. Oxford: University Press, 2015. P. 154.

¹⁹ Аношина Н-Т. Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX – початку XX століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право»; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 17.

References:

1. Куняпуна, N. S. (1963). *Vneshnyaya politika Rossii pervoy poloviny XIX v.: ucheb. posobie dlya vuzov*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].

2. Lorents, Fridrih. (1869). *Istoriya noveyshego vremeni ot Venskogo kongressa do Parizhskogo mira (1815-1856)*. Sankt-Peterburg [in Russian].

3. Shedivyi, Ya. (1991). *Metternih protiv Napoleona / per. s cheshsk*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].

4. Kleynshmidt, A. (1896). *Svyaschennyiy soyuz. Istoriya chelovechestva. Vsemirnaya istoriya*. T.8. Sankt-Peterburg [in Russian].

5. Martins, F. (1878). *Sobranie Traktatov i Konventsii, zaklyuchennyih Rossieyu s inostrannymi Derzhavami*. Tom IV. Chast I. Traktaty s Avstrieyu, 1815-1849. Sankt-Peterburg: Tipografiya Ministerstva Putey Soobscheniya (A. Benke) [in Russian].

6. Danevskiy, V. P. (1882). *Sistemyi politicheskogo ravnovesiya i legitimizma i nachalo natsionalnosti v ih vzaimnoy svyazi. Istoriko-dogmaticheskoe issledovanie*. Sankt-Peterburg: Tipografiya R. Golike [in Russian].

7. *Istoriya vneshney politiki Rossii. Pervaya polovina XIX veka (Ot voin Rossii protiv Napoleona do Parizhskogo mira 1856 g.)*. (1995). Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].

8. Markov, L. V. (1989). *Rossiya i Svyaschennyiy Soyuz. Novaya i noveyshaya istoriya*. 1989. 1, 68 [in Russian].

9. Gromyiko, A. A., dr. (pod red.). (1959). *Istoriya diplomatii*. 2-e izd. pererab. i dop. V 5 t. Moskva: Politizdat [in Russian].

10. Dmitriev, A. I. & Batler, U. E. (pod red.). (2013). *Istoriya mezhdunarodnogo prava*. 2-e izd. pererab. i dop. Odessa: Feniks [in Russian].

11. Bolhovitinov, N. N. (1975). *Russko-amerikanskije otnosheniya. 1815-1832*. Moskva: «Nauka» [in Russian].

12. Mihaylovskiy-Danilevskiy, A. (1841). *Zapiski 1814 i 1815 godov*. 4-e izd. Sankt-Peterburg: Tipografiya Shtaba Otdelnogo Korpusa Vnutrenney Strazhi [in Russian].

-
13. Baskin, Yu. Ya. & Feldman, D. I. (1990). *Istoriya mezhdunarodnogo prava*. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya. [in Russian].
14. Rzhavska, V. S. (2011). OON – etap u rozvytku kontseptsii kolektyvnoi bezpeky. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn.* 96(1), 160. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_96\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_96(1)_28) [in Ukrainian].
15. Sivash, O. M. (2011). Pytannia suverenitetu v aktakh Velykoi frantsuzkoi revoliutsii i Sviashchenoho soiuzu. *Problemy zakonnosti.* 115, 213-214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_115_27 [in Ukrainian].
16. Strath, B. (2014). Vienna 1815 in Perspective: Three Utopias of Peace and the European Search for a Political Economy. *Europe 1815-1914: Creating Community and Ordering the World*. Helsinki: University of Helsinki [in English].
17. Hippler, T., & Vec, M. (2014). Paradoxes of Peace in Nineteenth-Century Europe. *Europe 1815-1914: Creating Community and Ordering the World*. Helsinki: University of Helsinki [in English].
18. Brisku, A. (2015). The Holy Alliance as «An Order of Things Conformable to the Interests of Europe and to the Laws of Religion and Humanity». *Paradoxes of Peace in Nineteenth Century Europe*. Oxford: University Press [in English].
19. Anoshyna, N-T. Yu. (2009). Holovnyi akt Videnskoho konhresu 1815 roku yak osnova mizhnarodnoho pravoporiadku KhIKh – pochatku KhKh stolittia: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11. Kyiv [in Ukrainian].